

Ковалів С.-М. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АРХЕТИПУ ДЕМЕТРА (НА МАТЕРІАЛІ ФІЛЬМУ ТАРАСА ТКАЧЕНКА «ГНІЗДО ГОРЛИЦІ»)

Анотація. У статті аналізуємо мовні особливості кіноперсонажа Дарини в українському драматичному фільмі Тараса Ткаченка «Гніздо горлиці» та вивчаємо специфіку побудови психолінгвістичного портрету кіногероїні за архетипом «Деметра». Дослідження є актуальним у контексті вивчення мовлення, як засобу репрезентації внутрішнього світу персонажів українських фільмів з позиції приналежності до певного психологічного архетипу. За допомогою діалогу у кінематографі розкривається психологічна та соціальна суть персонажа. У статті досліджено мовлення Дарини загальним обсягом 83 репліки, отриманих методом суцільної вибірки. На основі аналізу мовленнєвого портрета Дарини ми з'ясували, що вона належить до архетипу «Деметра», відповідно до класифікації архетипів В. Шмідт, яка слугувала основою для дослідження. Серед провідних рис цього архетипу можна виділити такі: 1) «Деметра» відчуває глибоку прив'язаність до дітей та сім'ї, водночас готова на самопожертву заради них. Риса актуалізована стилем мовлення, яке використовує головна героїня у спілкуванні з чоловіком, а саме емоційно підвищений тон у стані неспокою, злості та безсилля. 2) Відповідно до класифікації В. Шмідт архетип «Деметри» має тіньовий аспект. Головна героїня фільму Дарина переживає гнів через несприятливі обставини, у яких опинилася. В еміграції Дарина важко працює в італійській сім'ї, де часто відчуває несправедливість та зневагу до себе. Жінка проходить трансформаційні зміни і переосмислює багато аспектів свого життя, водночас її чоловік залишається таким же, як і був, і не розуміє сучасних проблем та викликів. Ця риса актуалізована питальними реченнями із контролюючою функцією. 3) «Деметра» шукає глибокої емоційної взаємодії з дитиною, відтак може виявляти схильність до надмірної опіки, емоційної залежності й почуття провини. У діалогах це відслідковуємо на рівні мовленнєвих актів допомоги та опіки. З погляду лексики, у мовленні присутні теплі, емоційно насичені вислови, зменшувально-пестливі форми, а також слова турботи.

Ключові слова: психолінгвістичний образ, мовленнєвий портрет, кіноархетип, архетип «Деметра», персонажне мовлення, «Гніздо горлиці», Тарас Ткаченко.

Постановка проблеми. Кіномистецтво у XXI столітті стало ключовим компонентом культури. Водночас кінопродукція та телевізійний контент продовжують формувати нові мовні напрями розвитку та сприяють мовній динаміці. Як засіб масової інформації, що конструює нові асоціативні зв'язки між візуальними образами та символічними структурами у свідомості реципієнта, фільм виконує не лише функцію репрезентації та трансляції характерних лінгвістичних особливостей певного періоду, а й реконструює культурно зумовлені смисли через варіативні мовні практики персонажів. Унаслідок цього кінематографічні

твори виступають тими чинниками, що сприяють конструюванню та нормативізації мовних ідеологій, які відображають соціокультурні пріоритети конкретного історичного періоду.

Лінгвістичний портрет героя є ключовим елементом репрезентації кіноархетипу та конструювання загального образу персонажа. Такий портрет можна створити завдяки аналізу мовних особливостей його реплік у процесі комунікації. Адже «персонажне мовлення є відбитком внутрішнього світу героїв, їх емоцій, системи стимулів та психологічних комплексів, а отже, має відповідати певним підсвідомим шаблонам глядача, щоб справляти необхідне враження» [1, с. 5]. Художні персонажі є результатом інтерпретації мовної особистості, реалізованої в рамках авторської уявної реальності.

Ключовим аспектом літературознавчих та філологічних досліджень є вивчення механізмів побудови мовленнєвого портрету, з огляду на провідну роль персонажів у структурі та розвитку сюжетних ліній.

Науковці Б. Кошельник та І. Сапожник вважають, що «значний вплив кіноіндустрії на масову свідомість глядачів відзначається використанням архетипів та міфологічних образів, що привертає увагу дослідників, адже через аналіз кінематографічних образів стає можливим проаналізувати дію культурних універсалій того часу» [2, с. 61]. З огляду на це, варто заглибитись у праці, в яких аналізують взаємодію між архетипною структурою персонажа й особливостями його мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика художнього образу персонажа в текстах різних жанрово-стильових систем перебуває в полі наукових інтересів дослідників. Саме розвиток кіноіндустрії сприяв формуванню дослідницького інтересу до вивчення типових кінематографічних персонажів. Оскільки «у кінофільмі, як у художньому творі, персонажі створюються таким чином, щоб водночас бути унікальними образами, подібними в унікальності до людини, а також діяти за типовими схемами, зрозумілими середньостатистичному глядачу» [3, с. 8], тому аналіз мовленнєвих характеристик персонажів у контексті їхніх архетипів є актуальним та науково обґрунтованим.

Одним з перших розробників типології архетипів був К. Юнг. Він виокремлював їх за такою класифікацією: Тінь, Герой, Мати, Батько, Дитя, Диявол, Бог, Мудрий Старець, Мудра Стара, Его, Персона [4, с. 208] – і підкреслював, що «архетипи – це універсальні та міфічні персонажі, які населяють "колективне несвідоме" людей» [4, с. 178]. Архетипи ґрунтуються на соціокультурних нормах і моделях поведінки, характерних для конкретних історичних періодів. В основі праць, що досліджують архетипи в різних життєвих аспектах, є, власне, концепції К. Юнга.

Ірина Зубавіна у розвідці «Кіноархетипіка як ядро екранного наративу» підкреслює поняття «кіноархетипіка», як таке, що поєднує архетип і кіно, де «архетип (від грець. *Arhe* – початок і *typos* – образ) це – «первообраз», первинна форма для наступних утворень, своєрідна матриця, яка, насичуючись конкретним змістом, отримує одне з безлічі можливих втілень, перетворюючись на архетиповий образ. Як і годиться «праформам», архетипи лежать в основі усього сущого, формуючи одиниці значення, які можуть бути досягнені інтуїтивно. Кіно, тобто кінематограф, мистецтво, яке, поєднуючи канони образотворення (образну систему літератури, театру та образотворчого мистецтва), стає у XX-XXI ст. однією з провідних сфер трансляції архетипових мотивів і образів» [5, с. 76].

Таким чином, кінообрази справляють потужний вплив на колективну свідомість через актуалізацію глибинних архетипів і традиційних міфологічних символів. У науковому дискурсі архетип постає як культурно зумовлений праобраз, що сформувався в межах міфологічної традиції й був адаптований до літератури.

Як зауважує М. Бережна, «особливості психіки персонажів відбиваються в їхньому мовленні; відповідно, система архетипів персонажів кінодискурсу масової культури породжує систему психолінгвістичних моделей комунікації, яка, своєю чергою, відбиває комунікативні шаблони спілкування на сучасному етапі розвитку глобалізованого суспільства» [3, с. 9]. У комунікативному зв'язку між автором та реципієнтом мовлення персонажа виступає, як посередницький елемент і виконує важливу функцію у розкритті внутрішнього світу персонажів, зокрема їхніх світоглядних установок, мотиваційних настанов, поведінкових моделей та прагнень. Адже, як влучно підкреслила Л. Марчук, «мистецтво мовного портрета вимагає, щоб разом із зовнішньою подібністю автор передав духовне життя людини, відбив соціальний стан героя, певні характерні риси епохи, у якій він живе» [6, с. 3].

Незважаючи на те, що кінематограф функціонує як полікомпонентна семіотична система, в якій взаємодіють вербальні та невербальні (візуальні, аудіальні, паралінгвальні) знаки, все ж вбачаємо саме у мовних знаках визначальну роль. Адже саме словесна складова імітує мовленнєві моделі та сприяє реалістичності дискурсу. Тож мовленнєвий портрет героя, який є важливим механізмом висвітлення персонажа, передбачає підбір різних мовних одиниць – граматичних, фразеологічних, синтаксичних, стилістичних, лексичних, таких елементів, які б відображали індивідуально-психологічні особливості дійової особи та формували її мовленнєвий портрет у свідомості глядача.

Новизна та актуальність цієї розвідки полягає у тому, що наразі немає досліджень, які б застосовували архетипну модель В. Шмідт, як методологічний інструмент для аналізу та систематизації психолінгвістичних характеристик персонажів в україномовному кінодискурсі.

Мета статті полягає у дослідженні взаємозв'язку між психологічним архетипом головної героїні фільму «Гніздо горлиці» (2016) та особливостями її мовлення. Розвідка виконана на матеріалі реплік Дарини – головної героїні вищевказаної кінострічки Тараса Ткаченка. Фільм тріумфував на церемонії вручення національної кінопремії “Золота Дзига”, де здобув перемогу у п'яти номінаціях. Таке визнання робить його вартим уваги в контексті дослідження. Героїня цієї кінострічки Дарина є репрезентантом архетипу «Деметра». З огляду на

мету цього дослідження, вважаємо, що є потреба зреалізувати такі завдання: 1) з'ясувати архетип героїні за класифікацією В. Шмідт; 2) проаналізувати лексико-семантичні, стилістичні та синтаксичні риси мовлення персонажа стрічки задля кореляції між психологічними характеристиками головної героїні та особливостями її мовлення.

Об'єкт дослідження – мовлення Дарини.

Виклад основного матеріалу. Сюжет фільму розгортається довкола Дарини – українки, яка змушена їхати до Італії на заробітки, щоб прогодувати родину та втілити давню мрію – побудувати гостьовий будинок вдома (на Буковині) для розвитку туристичного бізнесу. Поки Дарина за кордоном важко працює, її чоловік Дмитро будує приватну садибу й зловживає алкоголем, а донька Мирослава вагітніє від одноклассника, який не збирається з нею одружуватись. На Апеннінах у Дарини зав'язується роман із роботодавцем Алессандро, а повернувшись додому, вона дізнається, що чекає дитину від чужинця.

Для виконання завдань, які ми поставили у статті, варто проаналізувати кіноархетип жіночого персонажу за типологією, запропонованою В. Шмідт (до складу входять сорок п'ять ключових архетипів кіноперсонажів). Дарина – це складний жіночий образ. Попри це, вона є класичним прикладом архетипу «Деметра», який розкриває глибший пласт розуміння її персонажа.

Отже, у дослідженні проаналізуємо структурні компоненти мовленнєвого портрета персонажа у контексті психологічного архетипу «Деметра». У цьому дослідженні об'єктом вивчення є мовлення Дарини, загальним обсягом 83 репліки, здобуті методом суцільної вибірки з драматичного фільму «Гніздо горлиці». Основними рисами архетипу «Деметра» є:

1) «Деметра» відчуває глибоку прив'язаність до дітей та сім'ї, водночас готова на самопожертву заради них. За сюжетом Дарина їде на заробітки до Італії не через бажання пригости свободи, а заради того, щоб прогодувати родину. Це, власне, і є класичним проявом материнської самопожертви. Вона залишає дитину, чоловіка, дім – усе, що любить, задля того, щоб забезпечити майбутнє своєї сім'ї. Таке рішення є винятковою потребою, а не її щирим бажанням, тож спостерігаємо внутрішній конфлікт, який проявляється у героїні. Риса актуалізована стилем мовлення, яке використовує Дарина у спілкуванні з чоловіком, а саме емоційно підвищений тон у стані тривоги, гніву та безпорадності: *Я тебе просила! Я тебе благала, не пускай мене! Давай нікуди не поїду, будемо тут жити, народжу дитинку. Ти сам мене відправив! Тобі тільки гроші, гроші подавай. Добре було жити тут на мої євро, та!? Ти в усьому винен! Ти то все зробив! (Гніздо горлиці, 2016, 01:15:39).*

2) У В. Шмідт архетип «Деметри» має тіньовий аспект. Дарина відчуває гнів на ті обставини, в яких вона перебуває. За сюжетом, приїхавши додому на Великодні свята, Дарина оглядає будинок, який її чоловік за гроші, які вона заробила в еміграції, будує в Карпатах для туристичного призначення. Тож нерідко спостерігаємо конфліктні ситуації між подружньою парою, адже їхнє бачення комфорту не співпадають. В еміграції Дарина проходить внутрішню трансформацію і на багато речей вже дивиться інакше, водночас Дмитро залишається таким же, як і був, а також не розуміє викликів сучасного світу. Окрім того, чоловік не оцінює жертви Дарини, яку вона робить заради добробуту сім'ї. Риса актуалізована питальними реченнями із контролюючою функцією:

Дмитро: Ходімо будинок покажу. Прямо тут в каміні будемо шашилик смажити, гарно виходить!

Дарина: Якось тут темно, не? Та й ті морди на стінах, лячно!

Дмитро: Чого лячно? Це як у замку, трофей! Людям подобається. Ще крісла тесатиму, щоб люди на ганку сиділи, повітрям дихали. Ше заробиш – альтанку зробим, баню. Я вже фундамент залив, траву під столиком обмуравав.

Дарина: А де туалет?

Дмитро: Як де? Ось.

Дарина: Де? (сміх) Дмитро, ти що? Ти при своєму розумі? Туалет посеред двору, воно смердітиме.

Дмитро: Тобі з твоєї Італії видніше. В мене люди ходили і нічого, все їм добре було.

Дарина: До чого тут Італія? Ти що не розуміси? Не видиш, який зараз турист пішов? Культурний! Йому не тільки випити треба. Йому треба, щоб зручності були, щоб все було в хаті – душ, туалет, вода підведена (Гніздо горлиці, 2016, 00:31:03).

3) У «Деметри» глибокий емоційний зв'язок із її дитиною. Дарина страждає від розлуки з донькою Мирославою. Її найболючіше переживання – це втрата душевної близькості з дитиною, яка поступово віддаляється, вона готова все зробити заради її благополуччя. За сюжетом юна Мирослава вагітніє від хлопця, який не планує із нею одружуватись. Спостерігаємо такі мовні маркери емоційної прив'язаності:

Дарина: Миросю, Миросю! А де інші? Я тобі гостинці привезла! Ану подивись! Купила тобі плаття, але не знаю, чи підійде, бо на себе міряла, чи вгадала розмір... Миросю, поміряй, вставай! Туфлі, видиш? Миросю, від кого? (здогадалась про вагітність)

Мирослава: Мамо, що тепер робить?

Дарина: Я не знаю (Гніздо горлиці, 2016, 01:06:40).

4) «Деметра» має глибоку потребу в емоційній прив'язаності до дитини, тож може бути схильною до гіперопіки, емоційної залежності й відчуття провини. У діалогах це простежуємо на рівні мовленнєвих актів турботи, підтримки. З погляду лексики, у мовленні присутня тепла, емоційно насичена лексика, зменшувально-пестливі форми, а також слова турботи: *Миросю, привіт, сонечко! Це мама. Я на хвилинку. Не можу до тата додзвонитися. Як він там? А ти? Вчися, вчися, сонечко, вчися добре. В мене все нормально. Гроші скоро перешли. Італійську починаю потрохи розуміти. Сеньйори у мене хороші (Гніздо горлиці, 2016, 00:24:09).*

5) Мовленню «Деметри» часто притаманне використання імперативів у лагідній, турботливій формі: *Ну, як ви без мене впорастесь? Я, як приїду, тобі передзвоню! Де твій телефон? (Гніздо горлиці, 2016, 00:51:57).*

6) Мовлення «Деметри» побудоване у формі втішання зі зрозумілими, простими конструкціями: *Миросю, не можна себе так заживо ховати. У людей ще гірше буває. У кожного свій хрест. А от так лежати все життя не вийде. Потихеньку, помаленьку... Тепер нозі – правеньку, лівеньку. Зараз підеш там надвір, хлопці там роблять. На, хлібчика тримай. Посидиш з ними, повітрям подихаєш, і все буде добре (Гніздо горлиці, 2016, 01:28:49).*

Сюжетний шлях Дарини також містить риси архетипу «Шукачки», яка через мандрівку та випробування приходить до нового бачення себе як жінки. Вона, приймаючи рішення їхати за кордон, керувалася не лише економічною необхідні-

стю, а й бажанням вийти із «клітки» обмеженого життя. В Італії роботодавець, до якого вона потрапила, згодом стає її коханцем, і вона від нього вагітніє. Такі життєві обставини сприяють тому, щоб пізнати себе з іншого боку – як жінки, а не лише як матері чи дружини. Через різні події, втрати, спокуси та біль головна героїня проходить трансформаційні зміни, необхідні для внутрішнього становлення.

Висновки. Отож, згідно із класифікацією В. Шмідт, відносимо Дарину до архетипу «Деметра» із ознаками суміжного архетипу «Шукачка». Для її психолінгвістичного образу притаманні такі риси: 1) лексика з емоційним забарвленням; 2) зменшувально-пестливі форми; 3) використання імперативів у лагідній формі; 4) мовленнєві акти турботи й підтримки; 5) мовлення, побудоване у формі втішання зі зрозумілими, простими конструкціями; 6) питальні речення із контролюючою функцією; 7) емоційність й підвищений тон у складних, критичних ситуаціях.

Отже, мовна характеристика головної героїні фільму «Гніздо горлиці» корелюється із психологічними рисами персонажа в межах обраного архетипу.

Отримані результати роботи демонструють, що аналіз мовлення персонажів і використання архетипів є ефективним підходом до вивчення формування психолінгвістичних образів у кіномистецтві. Серед перспектив подальших досліджень – вивчення психолінгвістичних кінообразів україномовного кінодискурсу.

Література:

1. Бережна М. Кіноархетип the mystic: мовленнєвий портрет. Тези доповідей XIII Міжнародної наукової конференції «Іноземна філологія у XXI столітті» та Міжнародного міждисциплінарного колоквіуму «Історична спадщина Наполеона в мові, літературі, мистецтві». Запоріжжя, 2021. С. 5–8.
2. Кошельник Б., Сапожник І. Лінгвальні особливості реалізації кіноархетипів жіночих персонажів у сучасному кінодискурсі на матеріалі серіалу «Why Women Kill». Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія: Германська філологія, № 843, С. 59–66.
3. Бережна М. Психолінгвістичний архетип «Проблемна юначка». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 52, т. 1. С. 8–11.
4. Jung C. The archetypes and the collective unconscious. 2nd ed. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1969. 451 p.
5. Зубавіна І. Кіноархетипіка як ядро екранного наративу. Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, 2015. Вип. 16. С. 75–83.
6. Марчук Л. Мовні засоби створення портрета в жіночій прозі Галини Тарасюк. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки». Кам'янець-Подільський: ПП «Буйніцький», 2009. Вип. 18. С. 3–7.

Kovaliv S-M. Features of the realization of the Demeter archetype (based on the film «The nest of the turtle dove» by Taras Tkachenko)

Summary. This article analyzes the linguistic features of the film character Daryna in the Ukrainian drama film The Nest of the Turtle Dove by Taras Tkachenko and examines the specifics of constructing the psycholinguistic portrait of the heroine based on the archetype of "Demeter." The study is relevant in the context of exploring speech as a means

of representing the inner world of characters in Ukrainian films from the perspective of belonging to a certain psychological archetype. Through dialogue in cinema, the psychological and social essence of a character is revealed.

The article investigates Daryna's speech, consisting of a total of 83 lines obtained through continuous sampling. Based on the analysis of Daryna's speech portrait, it was determined that she belongs to the "Demeter" archetype, according to V. Schmidt's classification of archetypes, which served as the foundation for the study. Among the main traits of this archetype are the following: 1) The "Demeter" archetype feels a deep attachment to children and family and is ready to make self-sacrifices for them. This trait is actualized in the speech style used by the main character when communicating with her husband, specifically an emotionally heightened tone in situations of anxiety, anger, and helplessness. 2) According to V. Schmidt's classification, the Demeter archetype has a shadow aspect. The film's main character, Daryna, experiences anger due to unfavorable circumstances. While living abroad, Daryna works hard for an Italian family where she often feels injustice and disrespect. The woman undergoes

transformational changes and reconsiders many aspects of her life, while her husband remains the same as before, not understanding contemporary problems and challenges. This trait is reflected in interrogative sentences with a controlling function. 3) Demeter seeks deep emotional interaction with her child and may display tendencies toward excessive care, emotional dependence, and guilt. In speech, this is observed at the level of speech acts of help and care. From a lexical perspective, the speech contains warm, emotionally charged vocabulary, diminutive and affectionate forms, as well as words expressing care.

Key words: psycholinguistic image, speech portrait, film archetype, "Demeter" archetype, character speech, The Nest of the Turtle Dove, Taras Tkachenko.

Дата першого надходження рукопису
до видання: 18.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису
після рецензування: 15.09.2025
Дата публікації: 21.10.2025